

**Jonas Zianga. From the Promised Land: Modern
Discourse on African Jewry. Beer Sheva: Ben-Gurion
University of the Negev. 2011. 154 pages**

דניאל ליס* (תרגום: יונתן גז)

עלייתם של אלפי יהודים ממוצא אתיופי לישראל מכוח חוק השבות ובעקבות ההכרה ביהדותם על ידי המוסדות הרבניים של מדינת ישראל העלתה את המודעות ביחס לקבוצה זו של יהודים אפריקאים שחורים. ואולם, כפי שהיטיבו להראות חוקרים רבים בשנים האחרונות, היהדות באפריקה השחורה רחוקה מלהיות מוגבלת לתחומי אתיופיה. תפוצתה של היהדות ההלכתית באפריקה השחורה ובתפוצות האפריקאיות השחורות בעת החדשה הוסברה על פי רוב לאור קשרים בין אפריקה לאירופה ולאור תפיסות אירופיות ביחס ליהדות. חוקרים רבים (יהודים ולא יהודים) התמקדו בהיסטוריה של קהילות אלו וביחסים המתהווים בין קהילות יהודים אפריקאים שחורים ובין העם היהודי. שאלת השייכות נעשתה מרכזית בעיקר מכיוון שזהות יהודית נקשרה בפוטנציאל לאזרחות ישראלית מכוח חוק השבות (Seeman, 2009).

על רקע דיון זה בחר הסוציולוג וחוקר החינוך יונס זיאנגה מאוניברסיטת בן גוריון בנגב להתמקד בשתי קהילות הנמצאות בשולי יהדות העולם: למבה (Lemba) - קבוצה שחבריה מתגוררים באזור הגבול בין דרום אפריקה לזימבבואה, והכושיים העבריים (African Hebrew Israelites) - קבוצה של אפרו-אמריקאים שהתיישבו בישראל לאחר מלחמת ששת הימים. במרכז מחקרו של זיאנגה עומדת העובדה כי שתי קהילות אלו נדחו על ידי הזרם המרכזי של היהדות הרבנית כקהילות יהודיות אותנטיות. נוסף על כך, זיאנגה טוען כי אף השילוב של פרטים מבין קבוצות אלו בתוך הזרם המרכזי של היהדות נתקל בהתנגדות בשל צבע עורם.

זיאנגה מאפיין את הגישה הדקונסטרוקטיבית כזרם תיאורטי בעייתי אשר שולל מהיהודים האפריקאים השחורים את טענתם לזהות יהודית אותנטית. לפי זיאנגה, הבעייתיות של גישה זו מודגשת בכך שהיא מיושמת בעיקר על ידי חוקרים לבנים שמחזיקים בזכות להגדיר זהות יהודית מהי. לדידו, חוקרים אלו נטועים בתפיסת עולם אתנוצנטרית ומחזיקים בדעות פופולריות מפלות לגבי אפריקאים שחורים.

הספר From the Promised Land מחולק להקדמה, שלושה חלקים וסיכום. בהקדמה מצטט זיאנגה את המקורות ההיסטוריים החשובים ביותר הקשורים לנושא יהודי אפריקה ובוחן את ההגדרות שניתנו ליהדות השחורה. הוא מציין שכרוב החברות המודרניות נקשרה זהות יהודית בזוהר לבנה, ומכאן הוא מעלה את הקושייה אם התביעה לזהות יהודית כמוה, במובן מסוים, כדרישה לזהות לבנה (עמ' 21). המחבר מבסס את הניתוח שלו על תיאוריות הקשורות בגלובליזציה, שלפיהן בחברות מודרניות נעשה שימוש בדת ככלי להבניית גבולות אתניים. הוא תוקף את הגישה הפנומנולוגית של חוקרים שמתארים את הזדהותן של קבוצות אפריקאיות שחורות עם היהדות

* מדעי היהדות, אוניברסיטת בול

כפועל יוצא של השפעות חברתיות, כלכליות או פוליטיות. זיאנגה מבקש להוכיח כי שיח אקדמי זה אינו נבדל מהשיח הפופולרי (הלבן) ביחס לזהותם היהודית של אפריקאים שחורים. חלק א של הספר מציג את מקרה הבוחן של הלמבה, שטענתם לזהות יהודית, לדעת חוקרים, התפתחה כתוצאה מהמדיניות הקולוניאליסטית, שלטון האפרטהייד ובדיקות גנטיות שככל הנראה מאששות את המיתוס שבעל פה שלהם, ששורשיהם נטועים במזרח התיכון. עם זאת, טענתם להשתייכות לעם היהודי נדחתה עד כה על ידי רוב יהודיה האשכנזים של דרום אפריקה. חלק ב מציג את מקרה הבוחן של הכושים העבריים, אשר התיישבו בישראל וטענו כי אבותיהם המשועבדים של האפרו-אמריקאים היו בעצם העבריים המקוריים. בעבר הם הציגו את היהדות הרבנית כמתחזה, אולם נראה כי עמדה זו התמתנה בעקבות האינטגרציה החלקית של קהילתם בחברה הישראלית.

חלק ג עוסק בבעיית זהותם של יהודים אפריקאים שחורים בשיח האקדמי והממסדי ובסטריאוטיפים רווחים שאומצו על ידי חוקרים העוסקים באפריקאים שחורים. גישה זו מובילה להדרתם של יהודים אפריקאים שחורים, ובתגובה אליה הוקמו התאגדויות יהודיות כלל-אפריקאיות (Pan-African Jewish Alliances) (Lis, 2009). זיאנגה אף מאתר נקודות אור ומתייחס ליוזמות לשיתוף פעולה ולתמיכה הדדית בין יהודים לבנים ליהודים אפריקאים, אך בכמה מהמסקנות הוא מודה כי הפער בין יהודים לבנים לאפריקאים שחורים נותר רב, וכי הדרת האפריקאים מן הקהילה היהודית העולמית רק מתעצמת. על רקע זה אפשר גם להבין את הנטייה הברדלנית של קבוצות של יהודים אפריקאים שחורים.

אני מסכים עם אליעזר בן רפאל שכותב בהקדמה כי ספר זה בא בעתו ופותח צוהר אל אחד המנגנונים המעצבים את המציאות היהודית ויוסיפו לעצב אותה בעתיד, אך לעתים נדמה כי זיאנגה טורק את הדלת בפרצופם של כמה מעמיתיו החוקרים. הוא בהחלט מעלה נקודה ראויה לכחינה, שעל פיה הדעה האקדמית הרווחת תורמת לעיצוב המדיניות ביחס ליהודים שחורים אפריקאים, ולכן נדרשת זהירות רבה מצד חוקרים בבואם לבחון את הדעות הקדומות שלהם עצמם. אלא שזיאנגה מסתכן בהחטאת המטרה ובפגיעה בשליח, והיה מועיל אילו ביסס את טענותיו ועיגן אותן בדוגמאות קונקרטיות שבהן דעת חוקרים התערבה במישרין בקביעת יהדותן של קבוצות מסוימות, שהרי דוגמאות ממין זה הן בגדר הנמצא. אין ספק כי שומה על חוקרים לנקוט משנה זהירות בבואם לחוות דעה על מידת האוטנטיות של זהותן היהודית של הקבוצות שהם בוחנים. בחינה דקונסטרוקטיבית מסוג זה ביצע לאחרונה ההיסטוריון הישראלי שלמה זנד ביחס לעם היהודי בכללותו (Zand, 2009).

ברצוני לחלוק על טענתו של זיאנגה כי ההלכה היהודית מבחינה בין לבנים ללא לבנים בדרישתם להכרה רשמית (עמ' 100). הספרות שבה הוא משתמש דלה מכדי לבסס את טענתו, ויש דוגמאות רבות שעשויות לשמש משקל-נגד. למשל, כל יהודי המבקש להתחתן בישראל יודע היטב כי הוא נדרש להוכיח את עובדת היותו יהודי בלא כל קשר לצבע עורו.

ברצוני לספר על חתונה שנערכה בירושלים בין בני זוג יהודים-אולטרה-אורתודוקסים מבני שבט איגבו (Igbo) מניגריה. אני - וצבע עורי עונה להגדרה המקובלת ללבן - נכחתי בחתונה במסגרת עבודת השדה שלי, והתנדבתי לשמש צלם. כמהלך החתונה בחנה אותי הכלה בחשדנות,

ובסופו של דבר אמרה לי: "זה מוזר, אתה לא נראה לי יהודי".

סטריאוטיפים אכן קיימים משני צדי המתרס. זיאנגה עצמו מצביע על ההדרה הכפולה של קהילות יהודים אפריקאים שחורים. עם זאת, הוא אינו מפתח את נושא ההדרה של קהילות אלו על ידי סביבתן האפריקאית השחורה. במקרה של יהודי אתיופיה, הדרה זו ללא ספק תרמה להתפתחותה של זהות ייחודית הנבדלת מן הסובב אותה. מה שהוביל בסופו של דבר את יהודי אתיופיה אל תוך הזרם המרכזי של היהדות היה, בין השאר, ריבוי הכתיבה והידע על אודותיהם, וכן המספר ההולך וגדל של יהודים שומרי הלכה שחיפשו את קרבתם מאמצע המאה ה-19 ואילך. עלייתם והתאקלמותם בישראל מצביעות דווקא על נטייה בתוך היהדות לאמץ את האחים והאחיות האפריקאים, ואנו מקווים כי נטייה זו תסיף להתקיים.

אף על פי שהספר *From the Promised Land* אינו כולל מחקר מקורי, הוא מציע ניתוח מאתגר של אחד הנושאים החשובים שעלו כתוצאה מהיחסים המתחזקים בין יהדות אפריקה השחורה לקהילה היהודית העולמית, והוא שאלת היחס לצבע העור בשיח האקדמי. ספר זה הוא אחד היחידים שנמצא אשר פותחים שאלה זו לדיון ביקורתי. עבור כל מי שיש לו עניין ביהדות אפריקה השחורה, בהחלט מדובר בספר מעורר מחשבה.

מקורות

- Lis, D. (2009). "Ethiopia shall soon stretch out her hands": Ethiopian Jewry and Igbo identity. *Journal of Jewish Culture and History*, 11(3), 21-38.
- Seeman, D. (2009). *One people, one blood: Ethiopian-Israelis and the return to Judaism*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Zand, S. (2009). *Invention of the Jewish people*. London: Verso.